

JERZY REICHAN

WYRAZ *KUTIA* W GWARACH POLSKICH

Polakowi z Polski centralnej i zachodniej wyraz *kutia* (*kucja*, *kucia*) kojarzy się ze zwyczajami świąt Bożego Narodzenia na terenie kresów wschodnich. Znajdą go Polacy pochodzący z Lwowskiego, Stanisławowskiego, Podola, Wołynia, Polesia i Wileńszczyzny, a także z bardziej jeszcze odległych obszarów Kijowszczyzny, Białorusi i Litwy. Używa go ludność wschodniej części Rzeszowskiego, Lubelskiego, Mazowsza, powszechny jest też na Podlasiu oraz w okolicach Augustowa i Suwałk. Po wojnie przesiedleńcy z kresów zanieśli go na teren Polski zachodniej: do Wrocławskiego, Zielonogórskiego, Szczecińskiego, Koszalińskiego i na obszary dawnych Prus Wschodnich. Za ich też pośrednictwem wyraz dość się rozpowszechnił w Krakowie, Warszawie, Poznaniu, Gdańsku i innych miastach polskich, choć na pewno nie jest jeszcze powszechnie znany. Tu i ówdzie wprowadzono kutię – smaczną potrawę – do repertuaru dań wigilijnych jako coś niezwykłego, egzotycznego.

Przed przystąpieniem do szczegółowego omówienia zasięgu, form i znaczeń omawianego słowa w gwarach polskich, słowa, które – jak się okaże – oznacza nie tylko 'potrawę z gotowanej, ołuskanej pszenicy, miodu, maku i bakalii, spożywaną w czasie wieczerzy wigilijnej', przyjrzyjmy się jego genezie i historii w językach słowiańskich.

Rodowód ma grecki. W grece klasycznej istniał wyraz *κόκκος* oznaczający 'ziarnko, pestkę', w średniogreckim stwierdzono istnienie formy *κουκκί(ov)*, w lm. *κουκκιά*, mający znaczenie 'bób'¹. Stąd wyraz przeniknął do Słowian

¹ F. Sławański, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. III, Kraków 1952, s. 444. Tam też literatura. O wyrazie *kucja* pisał też J. Karłowicz: "Kucja", "Prawda", 2(1882), nr 3, s. 35 i *Jeszcze raz "kucja"*, tamże nr 9, s. 107. ("Prawda". Tygodnik polityczny, społeczny i literacki, wydawany i redagowany przez Aleksandra Świętochowskiego od r. 1881. Rocznik II jest bardzo trudno dostępny. Udało mi się go znaleźć w Bibliotece Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego pod sygnaturą V-3844/2). W artykule autor zajmuje się etymologią (wywodzi wyraz z języka greckiego), formą i znaczeniem wyrazu. Przytacza liczne cytaty i podaje źródła, które potem zamieścił w swoim *Słowniku gwar polskich*. Sporo miejsca poświęca rozprzestrzenieniu wyrazu w językach ruskich. Wspomina też o ewolucji wyrazu w języku litewskim i lotewskim. Przedstawiając znaczenia wyrazu na Litwie, Białorusi i Ukrainie, nie zaznacza, czy omawiany

południowych i wschodnich. Najstarszy zapis słowiański pochodzi z *Kodeksu supraskiego*, zabytku redakcji bułgarskiej z XI w. Brzmi on następująco: "иного съсхда ... не имамъ · развъ сьребрънааго блюда · иже є посьдана госпожда великая съ коуцнѣх" ('nie mam innego naczyńia oprócz srebrnej misy, którą posłała wielka pani z kuciją'). Drugi cytat z tego samego kodeksu: "блюд иже ти бѣ посьдана съ коуцнѣх" ('misa, którą ty posłałaś z kuciją')².

Greckim odpowiednikiem wyrazu *kucija* w tym najstarszym zapisie jest wyraz τὰ βρεκτα, którego znaczenie objaśniają leksykografowie następująco: 'rodzaj pożywienia – prawdopodobnie groch zalany wodą albo stary chleb zwilżony wodą'³.

F. Miklosich w swoim słowniku staro-cerkiewno-słowiańskim⁴ podaje szereg użyć wyrazu коутня (notowanych też w postaci коуця и коучня) w znaczeniu 'pszenica gotowana', 'zboże gotowane'. Zapisy te pochodzą z zabytków cerkiewnych reprezentujących odmiany południowo- i wschodniosłowiańskie, datowanych na okres od XII do XVII w.

Nie będziemy się bliżej zajmować tymi dawnymi niepolskimi źródłami, ponieważ przekracza to zakres tematyczny niniejszego szkicu. Można stwierdzić, że wyraz *kutia* oznaczał w językach słowiańskich 'potrawę sporządzoną z gotowanych ziaren zboża (niekiedy kaszy, mąki, grochu)'. Co więcej, jak stwierdza F. Ślawski⁵, potrawa ta już od czasów pradawnych łączyła się z określonymi obrzędami. Spożywano ją na stypach, w czasie wypominków, przy wieczerzy wigilijnej. U Słowian południowych i na Ukrainie był też zwyczaj składania jej na grobach dla uczczenia zmarłych. Jest rzeczą interesującą, że już w czasach przedchrześcijańskich potrawa z bobu – a przecież właśnie "bób" w języku średniogreckim nazywano wyrazem κουκκί(ov), stanowiącym podstawę etymologiczną naszej *kutii* – była podawana podczas obrzędów pogrzebowych bądź zaduszných⁶. Na gruncie ruskim nastąpiła dalsza ewolucja znaczeniowa: wyraz

przez niego materiał pochodzi od zamieszkałej tam ludności polskiej, ruskiej czy litewskiej. Artykuł wart jest przeczytania ze względu na podane w nim opisy zwyczajów wigilijnych i pogrzebowych; jedną z obrzędowych potraw podawanych przy tych okazjach jest właśnie *kutia*. Na uwagę zasługuje też przytoczona w artykule literatura przedmiotu.

² *Slovník jazyka staroslověnského (Lexicon linguae palaeoslovenicae)*, główny red. J. Kurz, t. 2, Praha 1973, s. 86.

³ Tamże.

⁴ F. M i k l o s i c h, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862-1865, s. 525.

⁵ Ś l a w s k i, dz. cyt., t. III, s. 444.

⁶ Piszę o tym K. Moszyński w dziele *Kultura ludowa Słowian*, t. 1, wyd. 2, Warszawa 1967-1968, s. 223: "Na rozległych obszarach południowej i północnej Słowiańszczyzny bób albo groch (rzadziej soczewica) są spożywane jako najważniejsza lub jedna z najważniejszych potraw podczas wieczerzy wigilijnej [...]. Jest to tym bardziej zajmujące, że ta wieczerza rozwinęła się niemal na pewno z uczy zaduszej, a właśnie [...] bób jest zwyczajową potrawą daną podczas obrzędów pogrzebowych względnie zaduszných, podobnie

zaczął oznaczać 'wieczerzę wigilijną', a nawet 'wieczór czy dzień poprzedzający Boże Narodzenie, Nowy Rok i święto Trzech Króli'.

W związku z tym zaczęto wyróżniać rozmaite rodzaje owych wieczerzy, a dla ich oznaczenia używać różnych zestawień, takich jak np. ukraińska багата кутя, голодна кутя, białoruska багатая куця, посная куця, бедная куця⁷, których znaczeniową i terytorialną repartycją nie będą się więcej zajmował.

Warto jednak wspomnieć, że wyraz *kutia* ma na terenie języków wschodniosłowiańskich także znaczenie nie związane z obrzędami religijnymi. I tak np. z gwar zachodniej Białorusi podano znaczenie 'krupy jęczmienne' lub 'kasza z krup sporządzona'⁸.

W źródłach etnograficznych przytaczanych w *Słowniku gwar polskich* przez J. Karłowicza⁹ znajdują się piękne opisy zwyczajów ludu ukraińskiego związanych z *kutią*, które były kultywowane z końcem wieku XIX. Oto jeden z takich opisów zanotowany we wsi Dziewiętniki pod Lwowem: "Z pszenicy i miodu sporządza lud ruski na wieczerzę Bożego Narodzenia potrawę zwaną *kutyje* (pszenycie z medom). Gdy w czasie wieczerzy wnoszą ją na stół, gospodarz domu wstawszy, bierze pierwszy na łyżkę nieco tej potrawy i wyrzuca ją na powałę (sufit). Jeżeli sama pszenica uczepli się sufitu, a miód z makiem spadnie, to znakiem, że pszenica uda się (rodzić będzie) w przyszłym roku, czyli w ogóle przyszły rok będzie dobry na zboże. Jeżeli zaś sam mak z miodem uczepli się sufitu, a pszenica spadnie, to pszczoły będą się dobrze roiły i będzie bardzo wiele miodu. Potem wszyscy wieczernicy jedzą *kutyją* i rzucają ją po ścianach, powale i kątach"¹⁰.

Z okolic Chełma podaje Kolberg następujący opis: "Na pogrzeb gotują *kut* i *ję* z makiem i miodem i stawiają ją na misce blisko umarłego. Każden z przychodzących ... *kutji* tej pokosztuje"¹¹.

jak nią był u starożytnych Greków" (podkreślenie moje – J. R.). Wyrażam wdzięczność P. Prof. dr hab. Marii Karpluk za zwrócenie mi uwagi na tę ważną informację. Cf. też *Словник української мови*, голова ред. кол. І. К. Білодід, т. IV, Київ 1970 nn. s. 419.

⁷ В. Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. II. С. Петербург–Москва 1880–1882, s. 227; *Словарь русских народных говоров*. Составил (од т. II: Гл. ред.) Ф. П. Филин, Москва–Ленинград 1965 nn., т. XVI, s. 178–179; *Словник української мови* (cf. prgypis 6); *Тлумачальни словник Бєларускай мовы*, пад агульнай рэдакцыяй акадэміка АН БССР К. К. Атраховіча (Кандрата Крапівы), т. II, Мінск 1977, s. 764.

⁸ *Словник Бєларускіх гаворак паўночна–заходняй Бєларусі і яе пагранічча*. Ред. Ю. Ф. Мацкевіч, Мінск 1979 nn., т. II, s. 593.

⁹ J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków 1900–1911; t. II, s. 509–510.

¹⁰ В. Gustawicz, *Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody*, [w:] *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, t. VI, Kraków 1877, s. 301–302. (Dział etnologiczny).

¹¹ O. Kolberg, *Chełmskie. Obraz etnograficzny*, t. I i II, Kraków 1890, 1891; t. I, s. 184.

W południowej Lubelszczyźnie, w okolicach Tarnogóry i Szczepieszyna, zanotowano w r. 1865 następujący opis: "Mieszkańcy rzymskokatolickiego wyznania zapraszają często na Wiliją Bożego Narodzenia sąsiada obrządku greckiego do siebie, aby wspólnie pożywać wieczerzę. Tak samo i grecki sąsiad zaprasza łacinniki na wiliją swoją. To nazywa się *g i e r b o w a ć n a p o ś n i k* (werbować na postnik, postną wieczerzę). Wieczerza zaczyna się, jak przy każdej innej obrządkowej uczcie, od kieliszka. [...] [Następnie przytacza autor w opisie długą serię potraw. Na końcu zaś opisu znajduje się następujące zdanie:] Po kaszy gruszki suche, po gruszkach barszcz z grzybami, nareszcie: ulubiona *k u t y j a* z pszenicy gotowanej z makiem i miodem"¹².

Tak to przy wspólnym stole i zwyczaj, i nazwa przechodziły od ludu ruskiego do polskiego.

Na Białorusi i na Litwie inaczej nieco przyrządzano kutię. A. Kremer tak pisze o odmiennych nieco zwyczajach na Białorusi i Litwie: "Na Białej Rusi i na Litwie przyrządzają kutię (kucyę) ze wszelakiego ziarna i podają takową po kolei, z jęczmienia, hreczki, grochu, fasoli itp."¹³

Wyraz wszedł do języka polskiego dwiema drogami: na południowym wschodzie źródłem było ukraińskie *kutjâ*, na północnym wschodzie – białoruskie *kuccjâ*¹⁴.

I tak w południowo-wschodniej, kresowej odmianie polskiego języka literackiego i gwar tamtego regionu przyjęła się postać *kutia*, na północnym wschodzie zaś, tak w języku literackim, jak i gwarach – postać *kucja*¹⁵.

Wyraz późno wszedł do polszczyzny literackiej. Brak go w słownikach począwszy od *Słownika staropolskiego*¹⁶ aż do *Słownika Lindego*¹⁷. Dopiero *Słownik wileński*¹⁸ podaje wyraz *kucja* w dwu znaczeniach: 1. 'słodka kasza, urządzona w wigilię Bożego Narodzenia z pszenicy gotowanej, maku i miodu' i 2. niekiedy pospolicie zamiast 'wigilia Bożego Narodzenia', dzień kucji.

*Słownik warszawski*¹⁹ i *Słownik języka polskiego* PAN pod red. W. Doro-

¹² T e n z e, *Lubelskie*, I, II, Kraków 1883-1884; t. I, s. 322.

¹³ A. K r e m e r, *Słowniczek prowincjonalizmów podolskich ułożony w Kamieńcu Podolskim w r. 1863. Rocznik ces.-król. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, Kraków 1870, s. 178-259 (na s. 211).

¹⁴ Cf. przypis 5.

¹⁵ Cf. *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I-X i Suplement, Warszawa 1958-1969; t. III, s. 1259-1260 i 1325; Z. K u r z o w a, *Polshczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa-Kraków 1983, s. 194-195; K a r ł o w i c z, dz. cyt., s. 509-510; kartoteka *Słownika gwar polskich* w Pracowni Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie (dalej: Kartoteka).

¹⁶ *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, Warszawa 1953 –.

¹⁷ S. B. L i n d e, *Słownik języka polskiego*, t. I-VI, wyd. 2, Lwów 1854-1860.

¹⁸ *Słownik języka polskiego [...] Do podręcznego użytku wypracowany przez Aleksandra Zdanowicza [...] z udziałem Bronisława Trentowskiego*, t. 1, Wilno 1861, s. 561.

¹⁹ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. A. Kryński i W. Niedźwiedzki, t. I-VIII, Warszawa

szewskiego²⁰ podają już szereg cytatów z literatury pięknej i wypowiedzi wielkich pisarzy. Mickiewicz pisał w liście: "Rodacy mieszkający w stolicy i przybyli dali mi wspaniałą kucję; improwizacje, śpiewy etc. przypominały zabawy młodzieńczego wieku"²¹. W tym cytacie *kucja* oznacza 'wieczerzę wigilijną'. Poeta jednak używał wyrazu także w znaczeniu samego 'dnia wigilii', skoro w II części *Dziadów* (w. 289-292) włożył w usta jednego z widm, Sowy, następujące słowa: "Nie lubisz umierać z głodu! Pomnisz jak w kucję samą, Pośród najcięższego chłodu, Stałam z dziecięciem pod bramą"²². U Słowackiego znów znajdujemy cytat: "Z kucją mnie czekaj co rok, aż zejdą gwiazdy"²³. Użycie formy *kucja* stwierdzono jeszcze u Niemcewicza, Józefa Weyssenhofa i Józefa Bohdana Dziekońskiego. U dwóch pierwszych w znaczeniu 'potrawa wigilijna', u trzeciego – jako 'wieczerza wigilijna'²⁴. Formę *kutia*, ale tylko w znaczeniu 'potrawa wigilijnej', wypisano z dzieł Kraszewskiego, Rodziewiczówny i Gomulickiego²⁵. Z wyjątkiem Dziekońskiego i Gomulickiego wszystko to pisarze pochodzący z kresów wschodnich i związani z tym regionem.

Tak więc do polskiego języka literackiego wyraz przeniknął dopiero w okresie romantyzmu. Na pewno jednak musiał być używany wcześniej w potocznej mowie Polaków zamieszkałych na kresach wschodnich.

A jak przedstawia się sytuacja w gwarach? W dialektach południowo-wschodnich, mających kontakt z językiem ukraińskim, przyjęła się forma *kutia*, wyjątkowo też *kutyja*, na styku zaś z językiem białoruskim zadomowiła się w gwarach polskich postać *kucja*, *kucija*. Spolonizowana forma *kucia* panuje na Podlasiu. Notowano ją jednak także w okolicach Lublina, Niska i Jarosławia obok częstszej w tamtych stronach formy *kutia*²⁶.

Znaczenia mają również swoje układy geograficzne. U Polaków pochodzących z Lwowskiego, a także z dalszych kresów południowo-wschodnich oraz ze wschodniej części Rzeszowskiego i Lubelszczyzny, omawiane słowo oznacza 'potrawę sporządzoną z otuskaney gotowanej pszenicy, miodu i maku, spożywaną w czasie wieczerzy wigilijnej'. Niekiedy badany wyraz oznacza całkiem inną potrawę, np. w Krzczonowie pod Lublinem: "kucia była pieczona z jagiel i mąki pszennej". W Woli Okrzejskiej pod Łukowem określono, że była to potrawa z

1900-1935; t. II, s. 618 (*kucja* ...) i s. 652 (*kutia*).

²⁰ *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. III, s. 1259-1260 (*kucja*) i s. 1325 (*kutia*).

²¹ Tamże, s. 1259-1260.

²² A. M i c k i e w i c z, *Dzieła poetyckie*, t. I-IV, Warszawa 1953; t. III, s. 24.

²³ *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, t. III, s. 1259.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże, s. 1325.

²⁶ Opis ten opiera się na materiałach zaczerpniętych ze *Słownika gwar polskich* J. Karłowicza, s. 509-510 oraz z Kartoteki (cf. przypis 15).

ziemniaków i mąki pszennej (cf. niżej *Wykaz materiału gwarowego*). Istotne jest to, że potrawa ta była związana z wieczerzą wigilijną, chociaż niektóre źródła nie stwierdzają tego *expressis verbis*.

Dalej na północy: na terenie wschodniego Mazowsza, Podlasia, Augustowskiego, Suwalskiego i u Polaków z terenów Białorusi i Litwy – obok poprzednio omawianego – pojawiają się inne znaczenia: 1. 'wieczera wigilijna', 2. 'wieczór wigilii Bożego Narodzenia', wreszcie 3. 'dzień wigilii Bożego Narodzenia'²⁷.

Znaczenie 'wieczera wigilijna' można zilustrować następującym opisem zanotowanym na północny wschód od Wysokiego Mazowieckiego: "Ugotuj garnek kapusty z grzybami, garnek kartofli, kłosków [...]. No, już gwiazdy zysli, chyba bedziem siadać do kucji"²⁸.

To samo z Wileńskiego: "W czasie «kucji» trzeba nabrać każdej potrawy po trochu"²⁹.

A. Zdaniukiewicz podaje z Łopatowszczyzny pod Wilnem trzy znaczenia: 1. 'wieczera wigilijna': K'uc'ja zač'ynac' m'ożno jak g'lazdy pukažo s'e niańe; 2. 'dzień wigilii poprzedzający święto Bożego Narodzenia': F k'uc'a m'us'im p'ir'oği p'ek'c' i m'ensa g'ut'ovac'; 3. 'potrawa wigilijna z kaszy jęczmiennej i maku': K'uc'a i'e'mi na k'oncu p' śl'e żax i r'ybaχ³⁰.

A więc w gwarach Polski północno-wschodniej oraz w mowie Polaków pochodzących z terenów Białorusi i Litwy widać podobne rozwarstwienie jak w gwarach białoruskich: *kucja* to nie tylko określona potrawa spożywana w czasie wieczerzy wigilijnej, ale głównie i przede wszystkim sama 'wieczera wigilijna' lub nawet 'dzień wigilii'. Jest rzeczą znamionną i wartą podkreślenia, że omawiane rozwarstwienie znaczeniowe występuje tylko na tych terenach, na których panują formy z -c- typu *kucja*, *kucija*.

Spróbujmy odpowiedzieć na pytanie, jak daleko na zachód w gwarach Rzeszowskiego, Lubelszczyzny, Podlasia i Mazowsza sięga wyraz *kutia* i jego warianty *kucja* i *kucia*.

Na podstawie materiałów gwarowych znajdujących się w kartotece *Słownika gwar polskich* w Pracowni Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie sporządziłem mapkę ukazującą formy, znaczenia i zasięg wyrazu w gwarach polskich.

²⁷ Tamże.

²⁸ S. Dworakowski, *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią*, cz. I: *Zwyczajne doroczne i gospodarskie*, Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego III, Białystok 1964, s. 34.

²⁹ W. Szukiewicz, *Wierzenia i praktyki ludowe (zabobony, przesady, wróżby itd.) zebrane w guberni wileńskiej*, "Wisła" 17(1903), s. 275.

³⁰ A. A. Zdaniukiewicz, *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo*, Prace Językoznawcze PAN, 61(1972), s. 163.

Mapka ukazuje, że wyraz jest dobrze znany w okolicach Łańcuta, Przeworska, Jarosławia, Niska. Zna go dobrze środkowa i wschodnia część Lubelszczyzny. Nieco dalej na zachód wyraz jest mniej znany: świadczą o tym negatywne odpowiedzi zebrane w okolicach Krosna, Rozwadowa, Kraśnika, Lublina i Łukowa. Dalej na północy z formą *kucia*, *kucja* i podobnymi spotykamy się w okolicach Siemiatycz, Białej Podlaskiej, Białegostoku, Wysokiego Mazowieckiego, Sokółki, Augustowa i Suwałk.

Wyraz zatem występuje tylko na tych terenach, na których gwary polskie pozostają w bliskim kontakcie z gwarami ukraińskimi i białoruskimi. Nie posunął się dalej na zachód jak niektóre inne zapożyczenia ruskie. Wiąże się to zapewne z tym, że *kutia* jest ściśle związana ze zwyczajami grekokatolików i prawosławnych.

Wyraz *kutia* jest jednym z tych słów, które przebyły drogę od cesarstwa bizantyjskiego, od języka greckiego do języków słowiańskich – południowych i wschodnich. Jest jednym z tych słów szacownych, które – wiążąc się z pięknymi tradycjami i obrzędami chrześcijańskimi – wzbogaciły leksykę Słowiańszczyzny południowej i wschodniej, potem na drodze wielowiekowych kontaktów z kulturą i językiem polskim przeniknęły do mowy Polaków kresowych, by w XIX i XX w. wejść na stałe do zasobów polskiego słownictwa³¹.

Wykaz materiału gwarowego

Uwagi wstępne. Kolejno podaje się: 1) zapis gwarowy wyrazu, często wraz z krótszym lub dłuższym cytatem zawierającym opis potrawy, zwyczajów wigilijnych, niekiedy też zakresu użycia; 2) znaczenie wyrazu zanotowane w danej miejscowości lub okolicy; 3) nazwę miejscowości lub terytorium, na którym wyraz zapisano; 4) cyfrę będącą symbolem danej miejscowości na załączonej mapce (cyfrę tę podaje się w nawiasie w sąsiedztwie nazwy wsi lub miasta); 5) nazwę większego miasta, w którego sąsiedztwie znajduje się ta miejscowość; 6) źródło, z którego wypisano cytat. Jeżeli zamiast skrótu źródła podano skrót *rp*, oznacza to, że przytoczony materiał pochodzi ze źródła rękopiśmiennego, nie opublikowanego jeszcze, które się znajduje w Pracowni Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie. Materiał ten będzie opublikowany z czasem w kolejnym tomie *Słownika gwar polskich*. Skrót *nzn* oznacza: nie podano znaczenia. Skróty źródeł stosowane w niniejszym Wykazie objaśniono niżej w *Objaśnieniu skrótów źródeł*.

³¹ O wyrazie *kutia* w języku rosyjskim pisze M. Jahn w artykule pt. *Odzwierciedlenie zwyczajów chrześcijańskich w słownictwie języka rosyjskiego*, zamieszczonym w niniejszym tomie.

I. Forma **kućia**:

Okolice **Gorlic**: *germuħa, ġermuħka* || rzadziej *kućia* 'papkowata potrawa z mąki zasypywanej na gotujące się mleko'. Informacja od p. dr Julii Mruk, pochodzącej z okolic Gorlic (1), *rp*;

Rzeszowskie: *kućia* 'potrawa wigilijna', okolice Przeworska (6), Wisła XII 48; [...] *najulubieńszą potrawą [wigilijną] jest "kućia", "kucia"*, okolice Jarosławia (5), ME XIII 218; "*Kućii*" *nie znano w Jastkowicach, Brandwicy, Pławie i Woli Rzeczyckiej. Czasem podawano ją w Rozwadowie i Turbi. W Turbi do słodzenia "kućii" stosowano z braku miodu zwyczajny cukier. W Charzewicach zaliczała się ona do stałych potraw "pośnikowych". Podobnie było w Rzeczycy Długiej, gdzie ludność zwała ją w potocznej mowie "kucią". Poniechano jej zupełnie po pierwszej wojnie. W celu przyrządzania "kućii" należało "ochrościć" pszenicę na sposób "pęczaku". Otluczone w stępie ziarno po ugotowaniu mieszano z mlekiem i miodem*, okolice Rozwadowa (7, w pobliżu Tarnobrzega i Niska) MatPTL XXVI 27;

Lubelskie: *kuća* (*nzn*), okolice Biłgoraja (11), Mazur I 108; *kućia* 'rodzaj potrawy' Bodaczów (13, Zamość) *rp*; *Mało tu są używane żarna i stępy własnego wyrobu do obtłukiwania prosa, pęczaku i kućii* (nie wiadomo, czy informacja dotyczy gwary polskiej czy ukraińskiej), Modryniec (12, Hrubieszów) Wisła XVI 432; *kućia* 'potrawa wigilijna': pęczak pszenny z makiem i miodem' Żabno (14 Krasnystaw) Wisła XVIII 97; *kućia* ('potrawa wigilijna'), *tera t^uo l'u ġe mało ġe r^uobo kućie*, Siennica Różana (20, Krasnystaw) *rp*; *kućia*, *to nazывałi kućo*, *to uadovałi s pšeniicy, mūt i mak do tego šet* Wierzbica (17, Kraśnik) *rp*; *kućia* 'potrawa wigilijna z tłuczonych w stępie ziaren pszenicy z makiem i miodem', Hruszów (21, Chełm) *rp*; *kućia* (często używane) 'specjalna potrawa wigilijna z pszenicy, słodka, z przyprawami i dodatkami (jak, np. miód, bakalie), według możliwości gospodyni i zasobności domu', Kaniuki (24, Włodawa) *rp*; *kućia* (często używane) 'gruba kasza jęczmienna' Dubica (25, Włodawa) *rp*.

Podlasie: *kućia* (nie używane) 'potrawa wigilijna', Łomazy (26, Biała Podlaska) *rp*.

Materiał zapisany u Polaków z **kresów wschodnich** (nie naniesiony na mapę): *Pierwsze miejsce [w szeregu potraw wigilijnych] zajmuje "kućia", potrawa z pszenicy z miodem*, Delejów (w okolicach Stanisławowa) ME XIII 50; *Na zakończenie [uczty wigilijnej] [...] podają "kućię". Jest to ugotowana pszenica wymieszana z makiem i miodem*, Basiówki (w okolicach Lwowa) Wisła IV 787; *Ludność z pow. Bóbrka spożywa na wigilijną wieczerzę [...] "kućię" (pszenica gotowana, wymieszana z tartym makiem, miodem lub cukrem)*, Pracze (Milicz), ludność przesiedlona z pow. Bóbrka (w okolicach Lwowa) MatPTL XXV cz. 1 s. 92-93.

II. Forma *kutyja*:

Kutyja potrawa z ziemniaków i mąki pszennej', Wola Okrzejska (29, Łuków), *rp.*

III. Forma *kucja*:

Augustowskie: *kucja* 'wigilia Bożego Narodzenia i wieczerza tego dnia uprawiana', okolice Augustowa (41) K II 509;

Materiał zapisany u Polaków z **kresów wschodnich** (nie naniesiony na mapę): *kuc'ja* 'wieczerza wigilijna', Michaliszki (Białoruś) ZPSSJ IV 130; *kuc'ja* (cf. cytaty w tekście artykułu) Łopatowszczyzna (w okolicach Wilna) PJPAN LXI 163.

IV. Forma *kucija*:

Podlasie i Suwalskie: *kucija* 'wieczerza lub jadło wigilijne' (cf. cytaty w tekście artykułu) Bruszewo (34, Wysokie Mazowieckie) i Brzozowo Stare (33, Wysokie Mazowieckie), PBTN III 34; *viǰilia* || u starszych *kuc'ia* 'wigilia Bożego Narodzenia', Bilwinowo (42, Suwałki) *rp.*

V. Forma *kucia*:

Rzeszowskie: *kuća* 'słodka potrawa wigilijna z pszenicy i innych składników', Czelatyce (4, Jarosław) *rp.*; [...] *najulubiejszą potrawą [wigilijną] jest "kutia", "kucia"*, okolice Jarosławia (5) ME XIII 218; [...] *ludność zwała ją [tj. kutię] w potocznej mowie "kucią"*, Rzeczycza Długa (10, Tarnobrzeg) MatPTL XXVI 27;

Lubelskie: *kuća*, *to nazywaĭli kućo, to uadovali s pšenyicy, mūt i mak do tego Źet Wierzbica* (17, Kraśnik) *rp.*; *kuća była pečũno z jaǰet i mŭki pšũnyĭ na take rocne Źfŷta Krzczonów* (19, Lublin) *rp.*; *kuća to s pšyńicy, mak vercu, tam coŝ robũ na viĭĭu* Bychawka (18, Lublin) *rp.*;

Podlasie: *kucia* 'wigilijna potrawa składająca się z pszenicy obtłukiwanej w stępie, z cukrem, miodem i makiem', Baciki Średnie (31, Siemiatycze) *rp.*; *kucia – pencak na sucho i mak* Budy (32, Bielsk Podlaski) *rp.*; *Najważniejszym jadem wigilijnym był niegdyś pečak*⁸⁰ (⁸⁰*Pećak przygotowywano z jęczmienia przez obtłukiwanie z niego łuski w drewnianej stępie) z makiem utartym na masę i rozproszonym wodą osłodzoną cukrem lub miodem*⁸¹ (⁸¹*Powyższe jadło porównaj z kutią zaduszkową na Podlasiu nadnarwiańskim (ob. wyżej str. 24) oraz z potrawami zaduszkowymi na Polesiu; K. Moszyński, Polesie, s. 212); wspaniale jest ono rzadko używane, chyba tylko w niektórych wsiach, zwłaszcza włościańskich, leżących bliżej wschodniej granicy Mazowsza Wschodniego. Miało ono dawniej lokalne nazwy, a mianowicie: "kucia"*⁸² (⁸²*Nazwa "kucia" częściej występuje na wschód od Narwi: na terenie powiatów łapskiego, białostockiego i bielskiego. Bez wątplenia wiąże się ona z analogiczną nazwą białoruską "kućcia")* [...] Łopuchowo (36, Bia-

lystok), Popowlany (37, Białystok), Pszczółczyn (35, Wysokie Mazowieckie) i szereg innych wsi w tych okolicach PBTN III 33–34; *kucia* 'wigilijna potrawa składająca się z gęstej grubej kaszy jęczmiennej (pęcaku) z cukrem, miodem i makiem' Dobrzyniewo Duże (38, Białystok) *rp*; *kuća s pencaku, daje še do pencaku mak, cuđer* Wierzch-Jedlina (39, Sokółka) *rp*; *wieczerzę postną* [w przeddzień Bożego Narodzenia] *zowią tu "kucia"*, okolice wsi Lipsk (40 A, Dąbrowa Białostocka), okolice Augustowa (40 B), okolice Suwałk (40 C) Maz V 65.

VI. Wyraz *kutia* (*kutyja, kućja, kucija, kucia*) nie jest znany.

Bóbrka (2, Krosno) *rp*; Blizne (3, Brzozów) *rp*; Jastkowice (8, Nisko) MatPTL XXVI 27; Wola Rzeczycka (9, Tarnobrzeg) MatPTL XXVI 27; Wierchowiska (15, Kraśnik) *rp*; Sulów (16, Kraśnik) *rp*; Konopnica (22, Lublin) *rp*; Ługów i Ożarów (23, Lublin) *rp*; Okrzeja (27, Łuków) *rp*; Leszczanka (30, Łuków) *rp*; Babice (28, Garwolin) *rp*. (Uwaga: w miejscowości Blizne nazwę i potrawę znają tylko niektóre osoby i od niedawna).

OBJAŚNIENIE SKRÓTÓW ŹRÓDEŁ

(Kartoteka, por. przypis 15)

K	– Jan Karłowicz, <i>Słownik gwar polskich</i> , I–VI, Kraków 1900-1911.
Maz	– Oskar Kolberg, <i>Mazowsze. Obraz etnograficzny</i> , I–V, Kraków 1885-1890.
Mazur I	– Jan Mazur, <i>Gwary okolic Biłgoraja</i> , cz. I: <i>Fonologia</i> , Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
ME	– "Materiały Antropologiczno-archeologiczne i Etnograficzne, wydawane staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie", I–XIV, 1896–1919.
ME XIII 3-151	– Aleksander Saloni, <i>Zasciankowa szlachta polska w Delejewie. Materiały etnograficzne</i> , 1914.
ME XIII 211-242	– Józef Kantor, <i>Zwyczaj święt Bożego Narodzenia i Wielkiej Nocy w okolicy Jarostawia</i> , 1914.
MatPTL	– "Prace i Materiały Etnograficzne. Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego", Lublin–Wrocław–Kraków, 1947–
MatPTL XXV I, II	– Jadwiga Pawłowska, <i>Dolnośląska wieś Pracze w pow. milickim w latach 1945-1960 (studium etnograficzne)</i> , cz. I – 1966, cz. II – 1968.
MatPTL XXVI	– Wilhelm Gaj-Piotrowski, <i>Kultura społeczna ludu z okolic Rozwadowa</i> , Wrocław 1967.
PBTN	– "Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego".
PBTN III	– Stanisław Dworakowski, <i>Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią</i> , cz. I: <i>Zwyczaj doroczne i gospodarskie</i> , Białystok 1964.
PJPAN	– "Prace Językoznawcze Polskiej Akademii Nauk", Wrocław, 1954 –
PJPAN LXI	– Alojzy Adam Zdaniukiewicz, <i>Gwara Łopatowoszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo</i> , 1972.
Wisła	– "Wisła. Miesięcznik Geograficzno-Etnograficzny", I–XX, Warszawa 1887–1917.
Wisła IV 768-798	– Stanisław Zieliński, <i>Lud basiowiecki, jego pieśni, zwyczaj i wierzenia</i> , 1890:

- Wisła XI 738-759;
XII 47-64, 508-517,
719-748; XIII 97-112,
223-248
- Aleksander S a l o n i, *Lud wiejski w okolicy Przeworska*, 1897, 1898, 1899.
- Wisła XVI 432
- Dział "Poszukiwania". Krótka notatka z wsi Modryniec pod Hrubieszowem autorstwa K. Milowicza.
- Wisła XVIII 36-42,
89-104, 158-176,
331-346
- Stanisława D ą b r o w s k a, *Wieś Żabno i jej mieszkańcy (powiat krasnostawski, gub. lubelska)*, 1904.
- ZPSSJ
- "Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo". Warszawa, 1958 –
- ZPSSJ IV 129-135
- Anna B a s a r a, *Zmiany leksykalne na tle zmiany środowiska*, 1972.

LE MOT *KUTIA* DANS LES PATOIS POLONAIS

R é s u m é

Le mot *kutia* fut emprunté au Moyen Age par les langues slaves au grec moyen, où il existait dans sa forme $\kappa\omicron\upsilon\kappa\iota(\omicron\nu)/\kappa\omicron\upsilon\kappa\iota\acute{\alpha}$ (pl.) signifiant 'fève'. Les langues slaves orientales fixèrent les formes *kutija* et *kucija* (*koutiia/koutsiia*) avec les variantes qui pénétreront au polonais des confins orientaux, tel qu'il se parlait en Ukraine, en Biélorussie, en Lituanie, de même qu'aux patois des régions de Rzeszów, de Lublin, de Podlasie, d'Augustów et de Suwałki.

Le présent article fait état des évolutions formelles et sémantiques du mot en question et de leur étendue géographique. Une carte y a été jointe pour le montrer encore plus clairement. Les territoires restant en contact avec l'ukrainien ont vu se fixer les formes *kutia*, *kutija* (*koutia/koutiia*). A ceci près que ce mot signifie là un plat fait de froment (ou d'orge), de miel et de pavot, ainsi que d'autres ingrédients, servi pendant le réveillon la veille de Noël. Au nord-est du pays, restant sous l'influence du biélorusse, s'est fixée la forme *kucja/kucija* (*koutsia/koutsiia*), signifiant en général tout le réveillon ou bien encore, la veille de Noël. La forme *kucia* (*koutsia*) apparaît assez souvent en Pologne orientale, à côté des autres formes déjà mentionnées.

Les formes *kucja*, *kucija*, *kutia*, relevées des œuvres de Mickiewicz, de Slowacki et d'autres écrivains (pour la plupart, originaires des confins Est) du XIXe siècle, ont pénétré dans le polonais littéraire. Ce mot s'est assez largement répandu dans la langue courante de la ville après la dernière Guerre, où grand nombre de ressortissants polonais étaient déplacés des régions de Vilnius et de Lvov et établis en Pologne de l'Ouest.

